

2002

VENKOV JAKO SOCIÁLNÍ PROSTOR

VENKOV
jako
SOCIÁLNÍ
PROSTOR

Tradice je též přístupem k informacím či systémem znalostí, který je podobný biologickému předávání genetického kódu z generace na generaci. Každá nová generace však může vnášet nové prvky specifickým způsobem, kterým tradované přebírá. V průběhu času je nucena vkládat nové poznatky, které odpovídají aktuální skutečnosti. Tradice je tedy způsobem spolubytí starého s novým.

Pro tento systém znalostí je důležitá paměť, která je ve svém základě schopností regenerovat či vyvolat někdejší stav, tj. je něčím, s čím se může přítomnost či nové změny poměřovat. Neboť informace uložené v paměti uchovávají data o minulých způsobech adaptace na prostředí, je zde v zásobě stále několik alternativních postupů, které mohou být oživeny a mohou odvrátit hrozící katastrofu.

Právě paměť může objasnit význam rituálu v tradici. Rituál je opakováním, regenerací smyslu, kdy si připomínáme význam věcí a jejich místo ve světě. Návratem k mýtům počátku, které vyprávějí ať již o předcích reálných či mýtických, kteří jsou pro účastníky rituálu neméně skuteční, si připomínáme řád, který leží za věcmi a nade věcmi i nad námi samými. Rituály vedou k uvědomění si pravého významu věcí a jejich spojitostí s řádem, ať již jsou to předměty denní potřeby (zemědělské náčiní), příroda či naše obydlí. Síla rituálu spočívá v opakování, ve kterém se znovu a znovu snaží obrátit k podstatě. Tradice je tedy též řádem. Skrze rituál dokážeme zakoušet naše okolí jako významuplné a připomínat si jeho smysl i souvislost s naší existencí, kterou tímto způsobem včleňujeme do svého okolí, do jednoty. Rituál vždy také probíhá v určitém společenství. Významy a symboly tedy nejsou „vlastnictvím“ jednotlivce, nýbrž jsou sdíleny. Toto sdílení též znamená, že jednotlivec nemá jen odpovědnost k sobě samému, ale že je zapojen do širších vazeb, které jeho chování svým způsobem limitují.

Tradice je tedy způsobem zacházení se světem, časem a prostorem, který každou událost a činnost umísťuje do kontinuity s minulostí, současností a budoucností. U rolníků je součástí jejich tradice také krajina: Krajina je tradicí, tj. tím, co je předáváno a sdíleno. Také její význam a smysl je opakován a zpřítomňován v rituálech³; informace o ní jsou podstatnou součástí paměti, která má různé formy (mýty, legendy, pranostiky, systémy orientace atd.). Pokud říkáme, že krajina je tradicí, myslíme tím i to, že místo je svědectvím, tj. můžeme v něm nalézt stopy minulosti, spočívají v něm hroby předků atd. Vztah ke krajině je definován skrze závazek předkům, je uchopen jako spravování dědictví. Proto ztráta krajiny je ztrátou podstatné části sebe samého. Život v tradované zemědělské krajině chce být kontinuitou, tj. chce navazovat na minulé a uchovávat pro budoucí. Je však zapotřebí toho, kdo tradované dědí, udržuje, obohacuje a předává.

Poznámky:

- ¹ Viz Machek, V. (1997): Etymologický slovník jazyka českého. -Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- ² Na rozdíl od modernity, která smysl přítomnosti hledá v budoucím projektu, přičemž současnost je přechodné stádium k lepším zítřkům, minulé je staré, tj. zastaralé a tedy určeno k zapomenutí.
- ³ Zde můžeme odkázat na zemědělské rituály, z nichž se dnes v Evropě dochovaly jen zlomky a o nichž jsme se příliš nezmiňovali. V jejich životě se prolínají původní pohanské zvyky spjaté s magickými úkony, jimiž měla být zajištěna úroda a zdraví, s křesťanstvím, které nikdy zcela nemohlo vykořenit „přírodní“ rituály, neboť ty vycházely ze způsobu života uprostřed přírodního dění. (viz Kult a živly (1999), Studie Slováckého muzea 4/1999. Slovácké muzeum, Uherské Hradiště). Dnes z původně ritualizovaného chování, které se týkalo první setby, posledního dne žní atd., zbyla určitá obřadnost.

Budoucnost čeho? Co je náš venkov?

Co je náš venkov na prahu 21. století, na prahu věku informační společnosti? Je to stále jen dozrívání „agrární“ fáze společnosti, nebo je to perspektivní prostor, který čeká na svou renesanci? Na renesanci čeho?

Lépe řečeno, čím bude, čím může být, čím chceme, aby byl? Pokud je zde určitá jasná představa, třeba špatná, jen ekonomická, nebo komplexní, všestranná „vize“. A kdo jsme my? Je v nás dostatek citu a znalostí, abychom nasměřovali „vize“ opravdu perspektivním směrem? Aby byly „dlouhodobě udržitelné“?

Venkov rurální, agrární, má svou nejvýznamnější dobu za sebou; rozhodně mu nepatří přítomnost, pokud jde o reflexe politiků; alespoň zatím ne; naštěstí tomu tak není všude. Doufejme, že má před sebou lepší budoucnost, pokud ji má před sebou tato (evropská) civilizace.

Začneme historií

Početní převaha venkova kulminovala v průběhu 19. století. Díky průmyslové revoluci se obyvatelstvo postupně přesouvalo do měst. Probíhala urbanizace. Ve městech (alespoň evropských) těžiště dění spočívá dodnes. Města (jinak řečeno „urbanizované“ prostory) jsou rozhodující v ekonomice, v politice, kultuře, pro existenci většiny lidí. Města jsou kadlubem civilizace a kultury. Co tedy zbývá venkovu?

Dlouho byla města sycena venkovem, a to nejen doslova, potravinami; významný počet politiků, vědců a umělců pocházel z venkova; přicházeli s určitým vkladem: se svými zážitky z venkovského prostředí, z přírody, z jinak založeného uvažování na venkově; obohacovali tak kulturu města obdobně, jako Evropa a další části světa obohacovaly a obohacují svou odlišností a rozmanitostí myšlení a konání Spojené státy americké. Původní (rolnický) způsob života udržoval v lidské kultuře přirozenější vztah k přírodě a tím i trvalejší rytmus života, než přinášejí rychle se střídající rytmy a styly „druhé“ přírody, tj. městské kultury.

A co dnes?

Na venkově dnes žije již jen asi čtvrtina populace ČR. Nejsou to však venkované; jsou svou existencí většinou vázání také na města. Jejich životní orientace se nevytváří v existenčním dotyku s přírodou. Dojíždějí za prací do měst. Od tamějších obyvatel nejsou příliš odlišní. Jsou stále ještě méně vzdělaní. Na venkově nezástávají všichni v důsledku volby; často nemají jinou možnost; zůstávají, nemají kam jít, nebo nemohou. Staří lidé. Byli zvyklí na jiné poměry, svět jim uniká. Nebo způsobili sami některé ze změn, které zranily venkov, krajinu, přírodu. Jak nazvat ty, co zůstali? Jde o venkovany? Patrně ne. Prostě existují, dožívají na podivně proměněném venkově.

Někteří přesto stále preferují život v malých venkovských sídlech. „Pestří a zelení“ lidé z měst se k nim připojují; napřed občas, postupem doby i natrvalo.

Vazby město – venkov

Venkov tedy poskytoval městům živobytí a některé nehmotné hodnoty. Je tomu tak dodnes? Nebo přestalo toto životně důležité partnerství být účinné? Partnerství je především zprostředkované, nepřímé. Mnohem méně lidí stačí opatřit městům potraviny. I na venkov se (zpracované) potraviny dovážejí, zpravidla z měst. Venkov nemá své řezníky, pekaře, ševce, hokynáře; takže i ti, co zůstali na venkově, jsou závislí na zprostředkování měst.

Na venkově lidé bydlí, což v mnoha případech znamená, že tam nocují. Z venkova, který zchudl a zestárl, se přesunuly do měst i jeho další základní funkce: venkovské děti jezdí (většinou)

do škol ve městech, většina tradičních i nově vzniklých služeb je ve městech. Pokud některé malé obce školy udrží, prosadí, rodiče dětí nemají důvěru v kvalitu výuky a volí školy ve městech. Jsou opravdu lepší? (Kde je méně drog?)

Jak již bylo naznačeno, venkov zůstává atraktivní pro významnou část obyvatel měst: svým prostředím, rozmanitostí krajiny, svou „tvář domova“. Do prostoru venkova se umísťuje celá řada důležitých dějů, scénářů; venkov s městem pravidelně střídá významný podíl obyvatel. Lidé z měst venkov potřebují. Řada odepsaných venkovských sídel byla a je zachraňována městskými lidmi navzdory dřívějším či dnešním verdiktům o jejich nepotřebě. (Je s podivem, jak silně tato „nepotřeba“ venkova zaznívá opět v přítomnosti.)

Staronová atraktivita venkova

Venkov se svými volnými prostory, s místy „odlehými“, bez hluku, bez davů lidí, se svým svébytným rytmem, je vyhledávanou kompenzací k uspěchanému dnešku. Všechny tyto přednosti venkova jsou viditelnější v době stoupajícího respektu k přírodě, i když stále ne všeobecného. V době, kdy se pomalu (a pracně) prosazuje ekologie, udržitelný rozvoj, atp., probíhá expanze sub-urbánní zástavby na venkov. Některé příměstské vesnice jsou zcela měněny v předměstské útvary, dosud volná krajina mezi sídly je postupně zaplňována obytnými soubory, většinou bez vybavení, bez veřejných prostor. Takže v současné době se mísí atraktivita venkovu prospěšně i problematické.

Svébytnost venkova?

Venkov s výše uvedenou charakteristikou je představen spíše jako svébytný způsob existence, jako základ určitého principiálního postoje k světu, který je (nebo byl) důsledkem nezbytného soužití člověka a přírody; člověka, který přírodu kultivoval, který si na přírodě vydobyl svůj úživný prostor, který ale věděl o „udržitelnosti“ či „neudržitelnosti“ svého chování; věděl tedy, co přináší dlouhodobé přetěžování přírody.

(Vědomí „limitů“ v této činnosti člověka bylo zažitou zkušeností generací; z ní se rodil úzký vztah k přírodě, třeba jen podvědomý; vztah hospodáře k půdě; úcta k chlebu vezdejšímu. Byl to předobraz toho, co se dnes často prosazuje jako zcela nový jev – udržitelnost našeho konání, ale v měřítku celé planety.)

Dějinný obrat proti venkovu a přírodě

Člověk obrátil zemi vzhůru nohama. „Udržitelné“ tempo produkce, její kvantita, nestačily. Člověk začal zemi exploatovat v nebyvalém rozsahu. Nástup nových technologií vedl k nebyvalému rozsahu těžby, dopravy, k masovým přesunům lidí. Vůči zemi se začalo žít „na dluh“. Začalo dlouhodobé drancování. Ani venkov nebyl ušetřen; přírodní partie planety jsou zde proto, aby byly „těženy“, nebo aby ležely ladem. Ve světě mizí každou hodinu stovky hektarů dešťových pralesů, lesa, odvodňují se zamokřené plochy, nebo se naopak zaplavují, regulují se řeky a potoky. Ze světa mizí stovky rostlinných a živočišných druhů. Staré, nabyté moudrosti, odvozené lokálně ze vztahu k půdě, jsou ty tam.

Venkov a příroda se staly „těžebními oblastmi“, a z hospodářů nádeníky. I když nové technologie potřebují výkonnější a vzdělanější nádeníky, o tvář země rozhoduje trh, ne ekologie. Struktura osídlení venkova, která přežila živelné pohromy, je ekonomicky přebytečná. Po jejích dalších funkcích se (ekonom) neptá, leda, že by předmětná struktura otevřela nové možnosti trhu. Logické (ekologické) vazby mezi půdou, osídlením, počty obyvatel, stavem chovaných domácích zvířat

a polními kulturami navzájem jsou porušeny. Korekce těchto vazeb „průmyslovými“ metodami velkovýroby nahradily původní pojetí, míru a způsoby „kultivace“. Dobytek, pokud ještě není vybitý, se živí granulami z mrtvol dobytka.

Globalizující se svět a trh donutí změnit „integrované“ pojetí kultivací, které vydrželo staletí v systému „užij, vypleň a opust“.

Co dál s krajinou?

Lze říci, že krajina je dnes, po devastaci vztahu k půdě, jevem „an sich“; je pronajímána, ponechávána jako rámec intravilánů k dalším spekulacím, ke vzniku nových „intravilánů“. Jejich developeři většinou nehledají, nemají k té dosud volné krajině úzký vztah; není a nebude součástí jejich existence. Nebude tomu tak ani u nových obyvatel, pro které zůstane také jen určitým (neurčitým) „rámcem“ k jejich dojíždění a nocování.

Pasoucí se dobytěk se v naší krajině většinou nevyskytuje (proč v sousedních zemích ano?); jeho role „údržby“ krajiny se podceňuje.

Krajina je neprostupná, někdejší spoje mezi sídly jsou rozorány. Pokud se podaří je obnovit, potom pro koho? Kdo je osloven, kdo začne chodit pěšky z noclehárny do noclehárny? Jsou projíždějící cyklisté větší nadějí?

Polo-město, polo-venkov?

Tato nová filosofie je užita i při zástavbě volných částí krajiny. Parcely na venkově jsou lacinější; venkov je příjemný, stal se dostupný díky soukromým automobilům; jeho dnešní indiferentní podoba láká k tomu, aby byla proměněna v něco zcela jiného; to „něco“ mezi městem a venkovem je polo-venkov, polo-město, tzv. „sub-urbánní“ prostory. Města expandují, jejich hustoty se snižují; přibližují se tím venkovu? Podle statistik ano, ve skutečnosti zdaleka nikoli.

Kdo je iniciátorem této podivné proměny? Ze zkušeností ze západního světa jsou neaktivnější developeři, stavební firmy, jednoznačná politická podpora nových staveb, podpůrný systém stavebních hypoték, výhodný leasing automobilů. Co nabízejí urbanisté, co architekti?

Městská kultura, vypěstovaná za pomoci toho nejlepšího, co ze sebe venkov vydal, se zvrhává; její úroveň dlouhodobě snižuje komercializace všeho, čeho se dotkne. Vše je protkáno kalkulacemi, penězi; rychlost je argumentem pro nedotažené, povrchní.

Přitom nelze upřít, že vedle „lacinějších“ parcel, které venkov nabízí, jde i o jiné příčiny zájmu o venkov; o pochopení toho podstatného, co činilo venkov venkovem; o odlišný způsob života.

„Odvracená“ tvář měst; její důsledky

Hustě osídlená města začala ukazovat i svou „odvrácenou“ tvář: stárnoucí, dožívající struktury, hluk, znečištěné prostředí, odpady, rostoucí nepořádek s rostoucí kriminalitou; stoupají náklady. Automobil sehrál roli záračného prostředku, který měl umožnit útek z těchto ohrožení; útek do volné krajiny; za původním (americkým) snem: snem o rodinném bydlení v bukolické krajině. Sen, živý za časů Thomase Jeffersona.

Došlo k nesmírné expanzi a současně rozptýlu „měst“ (jsou to ale ještě města, charakteristická určitou koncentrací lidí, idejí, v důsledku toho množstvím a kvalitou interakcí, zrodem ohnisek umění, vědy, atd. ?); jak bylo řečeno, obrovské rozprostření osídlení do krajiny je podmíněno obrovským rozvojem (a nároky) individuální dopravy – a naopak.

Oslavovaná svoboda pohybu se změnila v otroctví motorizace. Všichni musí stále jezdit: do práce, za službami, zábavou, ke známým; vše je mimo bydliště. Jezdí nejen otcové, ale i matky,

i děti do škol. Kde mají domov? Kde jsou „jejich“ veřejné prostory? Potřebují vůbec společnost? A jakou? Jak vnímají venkov?

Renesance „městských“ i „venkovských“ poměrů?

Pokud společnost dospěje k přeměně disperze, začne, i když asi s obtížemi a dlouho ne všeobecně, uvažovat o jiných možnostech osídlení. V případě sub-urbánní epidemie se začíná nostalgicky hovořit o atributech klasického města s tradičním obchodním parterem, s možností korzování, posezení, blízkosti dalších lidí, o přerušených sousedských vztazích. O renesanci „veřejného prostoru“, který na dlouhá léta zmizel z rejstříku urbanistických atributů.

Obdobně se začíná hovořit o renesanci typických venkovských sídel, respektive (a zejména) o jejich urbanistických formacích; i zde jde o obnovu veřejného prostoru, který byl ve vesnicích velkoryse zastoupen. Jenže: je-li renesance městských kompaktnějších struktur možná, je možná renesance venkovských sídel bez venkovanů? Nebo půjde o něco nového, o něco mezi městem a venkovem, ale ne o „polo“ – formy a obsahy?

Urban Village

(Jednou z verzí, o které se řadu let hovoří, je tzv. „Urban Village“, neboli městská vesnice. K té v podstatě dochází při expanzích města. Pod uvedeným pojmem, který razí britský princ Charles, jde o jakousi kombinaci výhod města a venkova: sídlo s dostatečným vybavením (města) a se sousedskými vztahy (venkova). Zda jde či nejde o utopii, ukáže budoucnost. Jisté je, že česká venkovská sídla nebyla a zejména nejsou dostatečně velká, aby mohla zaručit poptávku pro myšlený rozsah vybavení.)

Malé venkovské město

Američané sní nejen o malých městech, ale i o svých bývalých venkovských sídlech, kam se sjížděli farmáři k prodeji své produkce a kde kvetla podpůrná řemesla. Sní o duchu, identitě těchto sídel, což je krásné snění, ale patrně jen o „kulisách“; obsazení tohoto divadla současnými lidmi s jejich zcela odlišnou orientací by patrně vedlo k desiluzím.

Eco-Village

Jiným diskutovaným pojmem je tzv. „eko-vesnice“. V mezinárodním sdružení figuruje za ČR jen komunita „Hare Krišna“ v Chotýšanech, kde si příslušníci této náboženské obce zajišťují své životy na propůjčené farmě organickým zemědělstvím. U těchto lidí jde o hluboce pročitěný návrat do před-industriálních poměrů; v USA jsou eco-villages většinou spíše komerčním „hitem“, který kalkuluje s určitými trendy, symbolicky demonstrovány některými z atributů ekologického chování lidí. Je to americké „suburb“, oblečené do jiného oděvu.

Kdo chce obnovu venkova?

Je dostatek síly vzdorovat politice nových sub-urbánních souborů protívahou obnovy? Je v možnostech politiků vidět potřebu re-investic jak ve městech, tak ve venkovském osídlení? Lze popojít deklarace a ideje s praktickou finanční a sociální politikou „obnovy“? Je ochota nastavit jinak daně? Spravedlivěji vůči venkovu?

Je naděje v regionech? V lokálním měřítku?

Každý region na tyto otázky odpoví odlišně; někde je obnova samozřejmostí, někde je zpo-

chybňována, někde, bohužel, nebude brzy co obnovovat. Obnova je obtížnější, nastavět nové je snadnější. Spontánní obnova tisíců chalup proběhla bez asistence státu; obnova dožívajícího fondu pro trvalé bydlení potřebuje podporu, spontaneita obecně nestačí. Regionální politiky ještě nejsou ujasněny, lze těžko odhadnout, jak se který kraj k „obnově venkova“ postaví. Jaká je šance, že se při této „tavbě“ nezničí některé důležité tradice, opodstatněné součásti „paměti“ regionů, identity jednotlivých lokalit a jejich obyvatel?

Podarí-li se skutečně prosadit decentralizaci správy na úroveň regionů a obcí, je naděje, že by „lokální“ mohlo po zásluze zaznamenat určitou renesanci; v tomto ohledu by mohlo dojít k posílení místní kultury, místních řemesel, k obnově místních trhů, k jiné, odpovědnější interpretaci sloganu „vyplatí – nevyplatí“. Obnoví se staré identity? Je jisté, že tento trend, občas pejorativně nazývaný „broom-industry“ (výroba košťat), neřeší vše. Mohl by však posílit místní produkci na úkor produktů dovážených z velkých vzdáleností.

(Prattův Institut působící v New Yorku podal svého času obšírnou zprávu o renesanci malých, pružných podniků, např. malých zaniklých pivovarů, cukrovarů, řemeslných oborů a dílen, které staví na malých komunitách, malém spádovém okruhu, na zakázkové výrobě, na nabídce unikátních kusů nebo malých serií, ve spojení s pracovní silou, přicházející z rozvojového světa.)

Lidé z měst: co dál?

Lidé z měst si více uvědomovali a nadále uvědomují potřebnou roli svého protějšku – venkova, než jeho obyvatelé. Možná, že lidé z měst budou i v budoucnu pěstovat venkov s hlubším přesvědčením než „venkované“, jsou-li ještě nějakí. Obdobně, jako začínali chalupáři ve vesnicích. Otázka po létech: jsou dobrodiním, nebo ne? Mohou zachránit venkovské osídlení? Nebo pomohou alespoň přežít hodnotám, než je znovu objevíme?

Promění se sami ve venkovany? A jací budou noví venkované? Co v sobě všechno budou muset transformovat? Udrží nebo založí nové místní kultury? Je šance, aby místní kultury přežily centrální mediální nadvládu?

Venkov neví, či je?

V odpovědích je základní obrys budoucího venkova. Je nejistý; to není výraz skepse, jde o odhad míry kultury národa, který prošel tolika proměnami během příliš krátké doby. Nelze se divit, že „přejímá“, nestačí zažít, posoudit, orientovat se. „Obnova“ je během na delší trati; nejde jen o hmotné statky, jde o obnovu citu, morálky, vztahů, ochoty ke vzdělání, postoje k tradici. Lze upozorňovat, shromažďovat argumenty, překročit hranice českého regionu, porovnávat.

Chybí dostatečná komunikace „dobrých zpráv“. Ty existují, ale ve vzájemné izolaci.